

Kirjastoverkkopalvelut: katsaus vuoteen 2008

Kansalliskirjaston Kirjastoverkkopalvelujen palvelutavoitteena on tiedonsaannin edistäminen yhteiskunnassa hankkimalla ja asettamalla tietosisältöjä tarjolle, kehittämällä digitaalisen kirjaston palveluita sekä kehittämällä kirjasto toiminnan vaikuttavuuden osoittamista.

Kirjastoverkkopalvelut-tulosalue tuottaa Kansallisia kirjastoverkkopalveluja Suomen yliopisto-, ammattikorkeakoulu-, erikois-, ja yleisille kirjastoille.

Tutkimusinfrastruktuurikartoitus ja tiekartta

- Infrastruktuurikartoitus- ja tiekarttahankkeen johtoryhmä on tunnistanut 24 hanketta merkittäviksi kansallisen tason infrastruktuureiksi Suomessa. Korkeakoulukirjastoja läheisesti koskevia kansallisen tason tutkimusinfrastruktuureja ovat kansallinen elektroninen kirjasto, FinELib sekä kansalliskirjaston kokoelmat.
- Tiekartalle on hyväksytty 20 esitystä, yksi on muistiorganisaatioiden järjestelmäarkkitehtuurihanke

Digitaalisen kirjaston järjestelmäarkkitehtuurin kehittäminen

- Kansallinen Digitaalinen Kirjasto (KDK): asiakasliittymän suunnittelun käynnistys, hankesuunnitelman ja budjetin (2008-2011) vahvistus
- Kansallinen yhteisluettelo: päätös uuden yhteisluettelon rakentamisesta, hankesuunnitelma, yhteisluettelon toteutus Linnea2-konsortiolle, koulutusta kirjastoille (6 tilaisuutta)
- Marc2 formaatti: konversio-ohjeen valmistuminen, Voyager –tietokantojen konvertointi, koulutustilaisuudet kirjastoille (5 tilaisuutta, 700 osallistujaa)
- Kaukopalvelu: kaukopalveluohjelmiston kilpailutus, valinta ja konsortion muodostus
- Arkkitehtuurimallin esittely kirjastoverkon ja muiden muistiorganisaatioiden tilaisuuksissa sekä mallin kehittäminen asiakaspalautteen perusteella

Keskitettyjen kirjastoverkkopalvelujen kehittäminen ja kirjastoverkon rakenteellisen kehittämisen

- Kansallinen käyttäjäkysely ammattikorkeakoulu-, erikois-, yliopisto- ja yleisten kirjastojen asiakkaille (21 000 vastausta)
- Asiakaskysely kansallisista kirjastoverkkopalveluista ammattikorkeakoulu-, erikois-, yliopisto- ja yleisille kirjastoille (664 vastausta). Palvelut ovat kirjastoille tärkeitä ja niissä on pääsoin onnistuttu hyvin. Palvelujen kehittämiskohteet on tunnistettu ja toimenpideohjelman laadinta käynnistynyt
- Kysely kirjastoille toimintaympäristön muutoksista (lisensiointi)
- Korkeakoulukirjastojen yhdistymiset on huomioitu palvelu- ja aineistosopimuksissa.
- AMKIT- ja Linnea-kirjastojen yhteisen kirjastojärjestelmäkonsortion valmistelu. AMKIT- ja Linnea2-konsortioiden yhdistämistä koskevan esityksen on määrä valmistua helmikuun lopussa 2009.

Keskitettyjen palveluiden käyttö

- FinELibin kokotekstiaineistojen käyttö on kasvanut 32%.
- Keskitetyn verkkoaineiston hankinnan (FinELib) osuus (€) yliopistoissa oli 2007 tilastojen perusteella (KIT) 81% ja ammattikorkeakouluissa 58%.
- Poimintaluetteloinnin osuus uutuusluetteloinnista on 82,5% yliopistokirjastoissa ja 63,7% ammattikorkeakoulukirjastoissa

Palveluita kehitetään tiiviissä yhteistyössä kansallisten ja kansainvälisten kumppaneiden ja sidosryhmien kanssa. Keskeiset kansalliset sidosryhmät ovat korkeakoulut ja niiden kirjastot, erikoiskirjastot ja yleiset kirjastot sekä CSC, jonne on ulkoistettu kirjastokonsortioiden palvelinratkaisu. Kansalliskirjaston ja kirjastoverkon välinen työnjako ja yhteistyö on kansallisesti tunnustettu onnistunut esimerkki työnjaon tehostamisesta. Vuoden 2008 aikana yhteistyö muiden muistiorganisaatioiden kanssa (museot, arkistot) on kehittynyt voimakkaasti osana KDK-hanketta. Muita keskeisiä sidosryhmiä ovat kansalliset ja kansainväliset kustantajat, IT-kehittäjät, konsortiot ja ohjelmistotoimittajat.

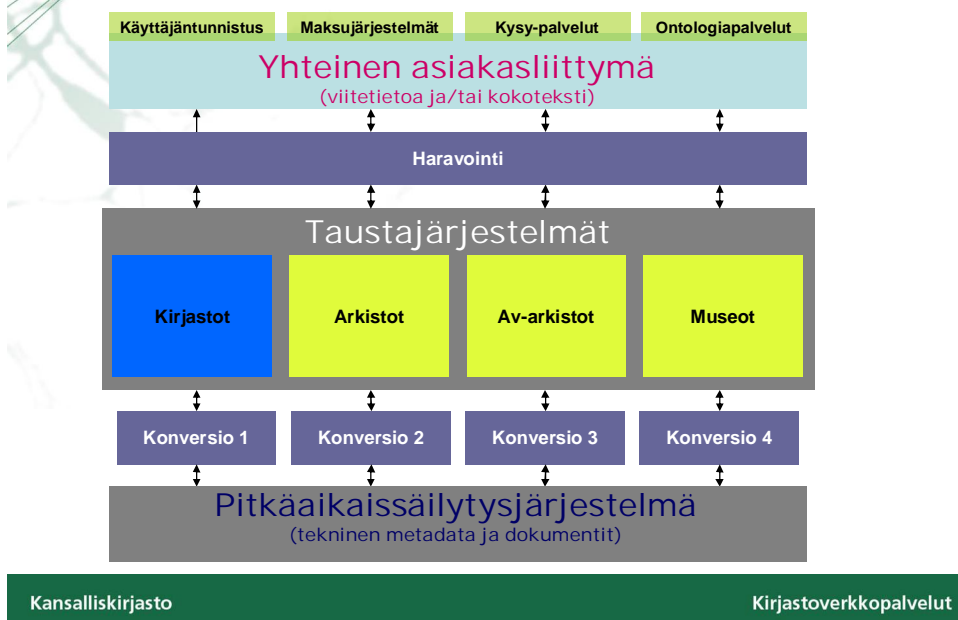
Vuoden 2008 keskeisimmät tulokset ovat järjestelmäarkkitehtuurin kehittämisen käynnistys monella tasolla, keskitettyjen kirjastoverkkopalvelujen kehittäminen niin, että ne tukevat kirjastoja muuttuvassa toimintaympäristössä sekä palvelusopimuksiin perustuvien palvelujen kehittäminen toimintasuunnitelman mukaisesti.

Digitaalisen kirjaston järjestelmäarkkitehtuurin kehittäminen

Muistiorganisaatioiden järjestelmäarkkitehtuurin kehittäminen ja toimintatapojen uudistaminen on käynnistynyt ja jatkuu seuraavan tulossopimuskauden ajan. Keskeisin muutos järjestelmäarkkitehtuurissa nykytilaan verrattuna on asiakkaan työskentely-ympäristön erottaminen kirjastojen taustajärjestelmistä. Muutos merkitsee sitä, että järjestelmien kehittämisessä voidaan keskittyä erikseen tiedontarvitsijan tarpeisiin ja erikseen kirjastojen ja muiden muistiorganisaatioiden tarpeisiin. Uusi järjestelmäarkkitehtuuri mahdollistaa tiedonsaannin parantumisen ja verkkopalvelujen tehostuneen saannin sekä tehokkuuden lisääntymisen kirjastoverkossa ja muissa muistiorganisaatioissa.

Järjestelmäarkkitehtuurin keskeiset osa-alueet ovat asiakasliittymä, kansallinen yhteisluettelo ja pitkäaikaissäilytysjärjestelmä. Nämä infrastruktuurit voidaan integroida rakenteilla oleviin muihin kansallisiin infrastruktuureihin, kuten esim. käyttäjän tunnistus, maksujärjestelmät, ontologiat ja kysy-palvelut. Asiakasliittymä ja pitkäaikaissäilytysjärjestelmä muodostavat keskeisen osan OPM:n koordinoimaa Kansallinen Digitaalinen Kirjasto -hanketta. Kansalliskirjasto on vastuussa asiakasliittymähankkeesta ja Kansallisarkisto pitkäaikaissäilytys-hankkeesta. Järjestelmäinfrastruktuurin kehittämissuunnitelmasta on tehty esitys tutkimuksen infrastruktuurikartoitukseen tarvittavana tulevaisuuden infrastruktuurina.

Kansallisen digitaalisen kirjaston infrastruktuuri

Muistiorganisaatioiden järjestelmäarkkitehtuuri ja kytkennät muihin kansallisiin infrastruktuureihin.

Yhteisöllisten palveluiden kehittäminen (web 2.0) on ajankohtaista kansainvälisesti ja kansallisesti ja ne liittyvät läheisesti KDK-hankkeen toteutukseen. Verkkopalvelujen integrointi käyttäjän työskentely-ympäristöihin on yksi KDK-hankkeen tavoitteita. Oppimisalustojen ja Nelli-tiedonhakuportaalin integrointi on esimerkki vuonna 2008 toteutuneesta integrointihankkeesta.

Kirjastojen taustajärjestelmät, kuten kirjastojärjestelmä tulevat muuttumaan seuraavien 3-5 vuoden aikana. Kirjastojärjestelmän vaihtaminen ei ole ajankohtaista, mm. koska markkinoilla ei ole saatavilla uuden sukupolven järjestelmiä. Taustajärjestelmien kehittäminen on aloitettu tulevaisuudessa tarvittavien keskeisten osa-alueiden kehittämällä. Kehittämiskohteita ovat kansallinen yhteisluettelo, siirtyminen kansainväliseen Marc21-formaattiin sekä kaukopalvelun kehittäminen. Ajatus kaikkien kirjastosektoreiden yhteisen yhteisluettelon kehittämisestä esitettiin Kansalliskirjasto 2002 seurantaryhmän muistiossa. Yhteisluettelo toteutetaan vaiheittain ja ensimmäisessä vaiheessa vuonna 2008 yhteisluettelouudistus toteutuu Linnea2-konsortiossa. Samanaikaisesti yhteisluettelon kehittämisen kanssa on viimeistely kirjastojärjestelmän formaatin vaihdos. MARC 21-formaatti otetaan käyttöön Voyager ja Aleph-tietokannoissa joulukuussa 2008. MARC 21 on kansainvälinen formaatti ja sen käyttöönotto helpottaa kuvailutietojen vaihtoa eri järjestelmien välillä ja tehostaa luetteloijien työnkulkuja sekä tiivistää yhteistyötä eri sektoreiden ja kansalliskirjaston välillä. Kaukopalvelun kehittäminen on edennyt merkittävästi vuonna 2008, sillä uusi kaukopalveluohjelmisto saadaan Linnea2-konsortion käyttöön vuonna 2009.

Digitaalisen aineiston pitkäaikaissäilytys on merkittävä haaste kaikille muistiorganisaatioille globaalisti. Pitkäaikaissäilytysratkaisujen selvittäminen on käynnistynyt ja kirjasto on laatinut vaatimusmäärittelyn kirjaston vastuulla ole-

vien aineistojen pitkäaikaissäilyttämisestä. Järjestelmien kehittämisessä pyritään tarkoituksenmukaiseen työnjako-oon eri toimijoiden kesken.

Tutkimuksen julkaisujärjestelmien kehittäminen vauhdittuu 2009. Kirjasto koordinoi kahta kansallista julkaisuarkistohanketta (Theseus- ja OPM:n julkaisuarkistojen infrastruktuuri –hanke). Hankkeet ja hankkeissa tehtävä työ tukevat toisiaan. Jälkimmäisessä hankkeessa pyritään poistamaan keskeisimmät rinnakkaisjulkaisemisen yleistymisen tiellä olevat esteet. Hanke ajoittuu hyvin, sillä Helsingin yliopiston rehtori teki toukokuussa 2008 päätöksen yliopistossa tuotettujen tieteellisten artikkelien kattavasta tallentamisesta yliopiston julkaisuarkistoon. Rinnakkaisjulkaisemisen tuekseen tarvitseman teknisen infrastruktuurin lisäksi, hanke kehittää myös tekijänoikeuksiin ja tallennusprosessiin liittyviä käytäntöjä. Hanke soveltaa parhaita kansainvälisiä ratkaisuja ja pyrkii omalta osaltaan nostamaan Suomea eturivin toimijoiden joukkoon myös kansainvälisellä tasolla.

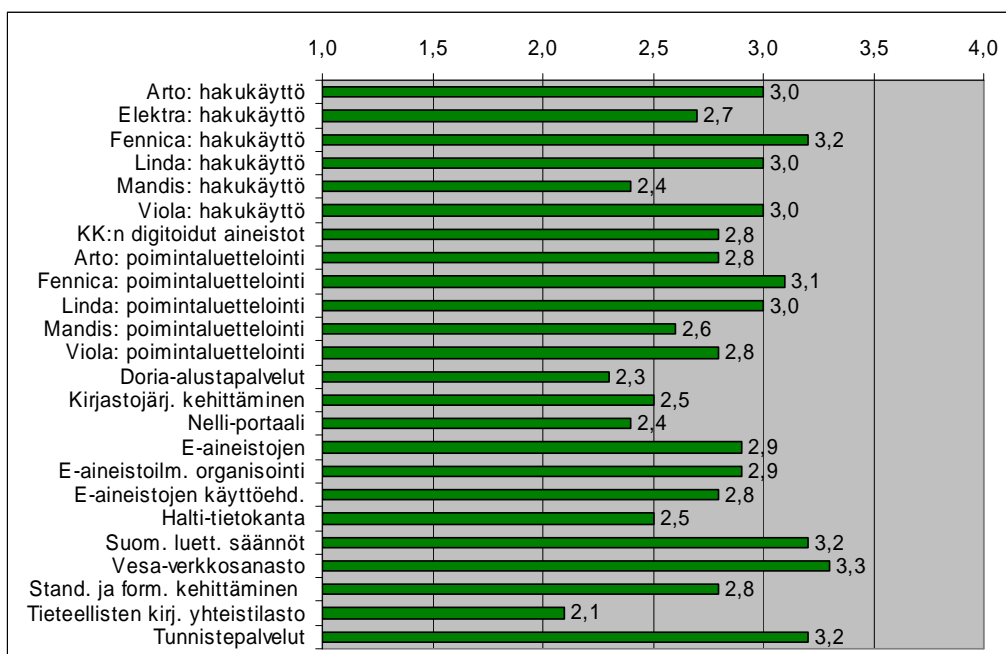
Keskitettyjen kirjastoverkkopalvelujen ja kirjastoverkon rakenteellinen kehittäminen

Kansalliskirjaston asema kirjastoverkon palvelukeskuksena vahvistui 1.8.2006 yliopistolain ja asetuksen tultua voimaan. Kirjastoverkkopalveluiden lähtöarviointi tehtiin 2006 ja seuranta-arviointi keväällä 2008. Arviointi toteutettiin kirjastoverkolle suunnatulla kyselyllä, jossa selvitettiin Kansalliskirjaston tuottamien keskitettyjen palvelujen tärkeys kirjastoverkolle ja miten Kansalliskirjasto on onnistunut palvelutarjonnassaan. Kyselyyn saatiin yhteensä 664 vastausta eri kirjastosektoreilta.

Vuoden 2006 kyselyssä menestystekijöitä olivat muun muassa FinELib-aineistonhankinta, standardointi- ja formaattityö sekä kaikki tietokannat Mandaa lukuun ottamatta. Voyager-järjestelmän ylläpito, Nelli-portaali sekä Tieteellisten kirjastojen yhteistilasto ja Doria -palvelut sijoittuivat kriittisiin tekijöihin.

Kaikkien kirjastosektoreiden vastauksista (2008) ilmenee, että kirjastot pitävät Kansalliskirjaston keskitettyjä palveluja hyvin tärkeinä. Arviointiasteikolle 1-4 (1 = ei lainkaan tärkeä, 4 = erittäin tärkeä) miltei kaikkien palvelujen osalta vastausten keskiarvot sijoittuvat 3:n ja 4:n, eli tärkeän ja erittäin tärkeän väliin. Vain Mandiksen (yleisten kirjastojen Nelli-pohjainen yhteisluettelo) hakukäyttö jäi asteikolla hieman alle 3:n. Palveluiden tärkeyden lisäksi kyselyssä selvitettiin palveluissa onnistumista. Kaikkien sektoreiden vastausten keskiarvoista ilmenee, että vastaajat ovat tyytyväisimpiä Vesa-verkkosanastoon, Suomalaisiin luettelointisääntöihin, tunniste palveluihin sekä kansallisten tietokantojen hakukäyttöön ja Fennican ja Lindan poimintaluettelointiin. Näiden palvelujen osalta kaikkien vastausten keskiarvo oli 3,0 tai enemmän.

Suurimmalla osalla palveluista onnistumisen keskiarvo on 2,5:n ja 3,0 välillä. Alle 2,5:n keskiarvo on Mandiksen hakukäytöllä, Doria-alustapalveluilla, Nelli-portaalilla sekä Tieteellisten kirjastojen yhteistilastolla.

Palveluissa onnistuminen

Kyselyn perusteella on valittu kehittämiskohteiksi viisi kokonaisuutta: tietojärjestelmien käytettävyyden parantaminen, kansallisen yhteisluettelon kehittäminen, Halti-tietokannan ja Tieteellisten kirjastojen yhteistilaston kehittäminen sekä viestintä ja koulutus.

Kirjastotoiminnan vaikuttavuuden arvioinnin tueksi toteutettiin myös ensimmäistä kertaa kansallinen kirjastojen käyttäjäkysely. Kyselyyn saatiin yli 21 000 vastausta. Tyytyväisyyden lisäksi vastaajat arvioivat myös, millaisia vaikutuksia kirjastopalveluilla on.

Kansallisten käyttäjäkyselyjen tarkoituksena on tuottaa tietoa eri tarpeisiin, niin kirjastojen paikallispalvelujen kuin kansallisten, keskitettyjen palvelujen kehittämisen tueksi. Vastaava kysely on tarkoitus toteuttaa jatkossa joka toinen vuosi.

Opetusministeriö käynnisti 3/2008 korkeakoulukirjastoja koskevan rakenteellisen kehittämisen hankkeen. Hankkeen yhtenä tehtävänä on selvittää, miten korkeakoulukirjastojen ylläpito- ja muita kustannuksia voidaan vähentää vahvistamalla Kansalliskirjaston asemaa keskitettyjen palvelujen tuottajana. Kirjastoverkkopalveluiden arviointikyselyjen tulokset ovat keskeisiä laadittaessa esitys korkeakoulukirjastojen keskitettyjen palvelujen kehittämislinjoista.

Keskitettyjen kirjastopalvelujen ohjausjärjestelmä on pirstaleinen. Ensimmäisenä askeleena järjestelmän yksinkertaistamiseksi on käynnistetty AMKIT- ja Linnea-kirjastojen yhteisen kirjastojärjestelmäkonsortion valmistelu.

Keskitettyjen palvelujen käyttö

Kansallisten tietokantojen koko on viime vuosina kasvanut tasaisesti. Vuoden 2008 viime vuotta pienempi luku johtuu siitä, että yleisten kirjastojen yhteisluettelon (Manda) tietuemäärää ei ole laskettu mukaan. Manda on korvattu MetaLib-pohjaisella Mandis-ratkaisulla. Uuden yhteisluettelon myötä Lindassa olevat tuplatietueet poistuvat ja vuonna 2009 tietuemäärä tulee pienentymään. Kansallisten tietokantojen hakukäyttö on tasaista vuodesta toiseen.

Taulukko. Kirjastoverkkopalvelujen tunnuslukujen trendi

	2005	2006	2007	2008
Kansallisten tietokantojen koko	8 450 000	9 600 000	9 900 000	8 250 000 *)
Kansallisten tietokantojen hakukäyttö	3 000 000	2 950 000	3 000 000	2 900 000
FinELib-aineistojen käyttö (haut)	29 800 000	43 000 000	53 000 000	43 000 000 **)
FinELib-aineistojen käyttö (artikkelilataukset)	5 000 000	7 000 000	8 300 000	11 000 000

*) Luvussa ei Manda-tietokantaa kuten edellisinä vuosina (Mandan tietueiden määrä 1,952 miljoonaa)

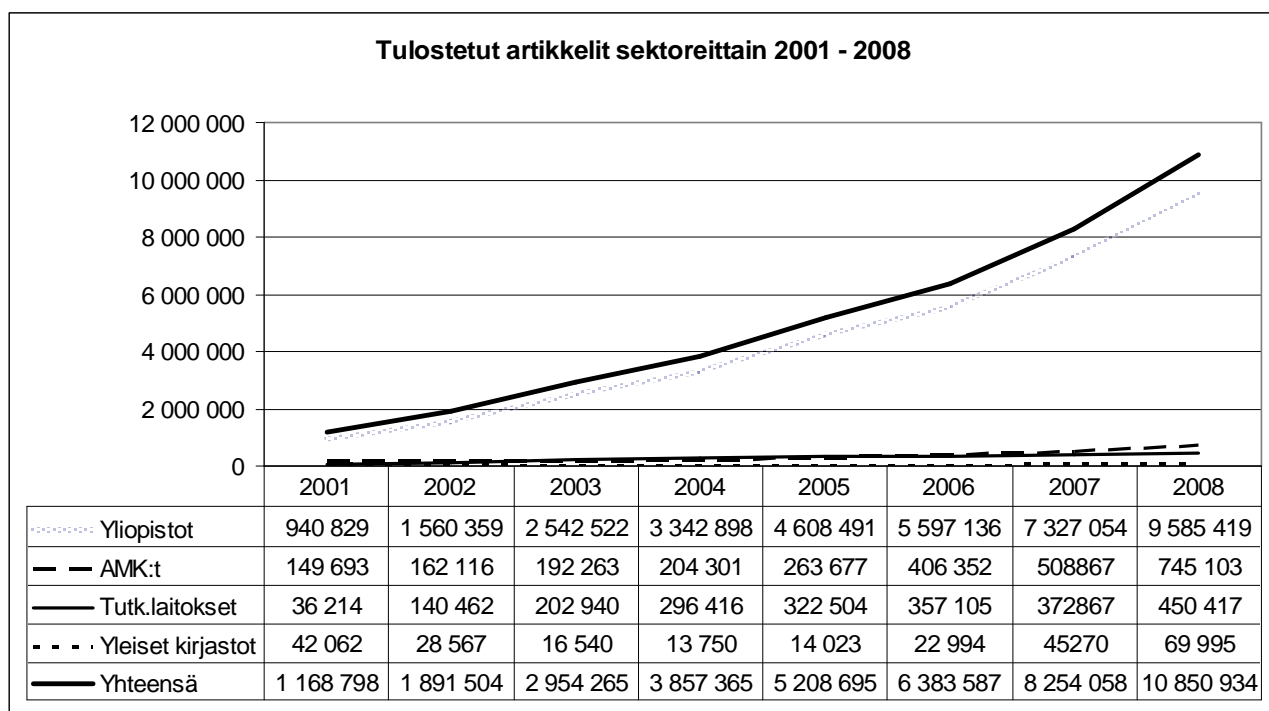
***) Tilastointitavan muutos. Haut kokotekstiaineistoista eivät ole mukana hakujen määrässä. Kokotekstiaineistoista tilastoidaan vain artikkelilatausten määrä.

Kansalliskirjasto on edistänyt luettelointiyhteistyötä ja päällekkäisen luetteloinnin vähentämistä kehittämällä ja välittämällä kirjastoille apuvälineitä tehokkaampaa ja kustannuksiltaan edullista poimintaluettelointia varten. Niiden avulla poimintaluetteloinnin osuus on saatu nousemaan lukemiin, jotka osoittavat suomalaisten kirjastojen olevan kansainvälisesti eturintamassa tässä toiminnassa. Ensisijainen poimintalähde on Linda, jonka lisäksi poimitaan muista kotimaisista tietokannoista, ulkomaisten yhteistyökumppaneiden tietokannoista sekä muista vapaasti käytävissä olevista lähteistä. Maksullisten ulkomaisten tietokantojen käyttö poimintaan on hyvin vähäistä. Uuden Aleph-Lindan odotetaan lisäävän poimintaluettelointia entisestään.

Poiminta- ja alkuperäisluetteloinnin osuus uutuusluetteloinnista 2004-2007	Yliopistokirjastot				Ammattikorkeakoulukirjastot			
	2004	2005	2006	2007	2004	2005	2006	2007
Poimintaluettelointi	78,6 %	83,9 %	82,9 %	82,5 %	66,9 %	62,8 %	62,4 %	63,7 %
Alkuperäisluettelointi	21,4 %	16,1 %	17,1 %	17,5 %	33,1 %	37,2 %	37,6 %	36,3 %
Yhteensä	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %
Poiminta- ja alkuperäisluetteloinnin osuus kaikesta luetteloinnista 2004-2007	2004	2005	2006	2007	2004	2005	2006	2007
Poimintaluettelointi	66,2 %	64,8 %	55,6 %	78,7 %	64,2 %	66,7 %	62,8 %	68,8 %
Alkuperäisluettelointi	18,8 %	17,5 %	12,7 %	14,6 %	30,4 %	31,5 %	33,7 %	29,6 %
erittelemättömät	14,9 %	17,6 %	31,7 %	6,7 %	5,4 %	1,7 %	3,5 %	1,6 %
Yhteensä	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Poimintaluetteloinnin osuus luetteloinnista v. 2004-2007 (Lähde: Tieteellisten kirjastojen yhteistilasto 2004-2007)

Elektronisen aineiston käyttö kasvaa edelleen. FinELibin kokotekstiaineistojen käyttö on kasvanut 32,5%. Viitetietokantojen hakumäärään pienentymiseen vaikuttaa tilastointitavan muutos. Aiemmin on tilastoitu sekä haut kokotekstiaineistosta että viitetietokannoista. Nyt tilastoidaan vain haut viitetietokannoista. Kokotekstiaineistosta tilastoidaan artikkelilataukset.

Keskitetyn verkkoaineiston hankinnan (FinELib) osuus kirjastojen verkkoaineistojen hankinnasta (€) oli 2007 tilastojen perusteella (KITT) yliopistoissa 81% ja ammattikorkeakouluissa 58%. Yliopistoissa keskitetyn hankinnan osuus on jotakuinkin samalla tasolla kuin 2006, ammattikorkeakouluissa keskitetyn hankinnan osuus on kasvanut 7% vuoteen 2006 verrattuna.

Tulosalueen henkilöstömäärä vuoden lopussa on 47, joista vakinaisia on 41 ja määräaikaista projektityöntekijöitä 6. E-vapaakappaletoimintaan on rekrytoitu kolme vakituista asiantuntijaa. Keväällä 2008 tehtiin päätös vakituisissa tehtävissä toimineen määräaikaisten henkilökunnan vakinaistamisesta. Tulosalueella vakinaistettiin 7 henkilön työ-

suhde. Osa-aikaisia työntekijöitä on vuoden lopussa 4 sekä virkavapaalla 1. Kaksi avointa virkaa on lakkautettu ja kaksi henkilöä on siirtynyt eläkkeelle.